

ЧЫГЫШ ТААНУУНУН МАСЕЛЕЛЕРИ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ISSUES OF ORIENTAL STUDIES

e-ISSN: 1694-8653

№2/2024, 64-71

УДК:

DOI: [10.52754/16948653_2024_2_8](https://doi.org/10.52754/16948653_2024_2_8)

**БАЙЫРКЫ ЧЫГЫШТЫН УКУК ЭСТЕЛИКТЕРИ КАТАРЫ МАНУ ЖАНА
ХАММУРАПИ МЫЙЗАМДАРЫНА САЛЫШТЫРМА МҮНӨЗДӨМӨ**

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАКОНОВ МАНУ И ХАММУРАПИ КАК
ДРЕВНЕВОСТОЧНЫХ ПРАВОВЫХ ПАМЯТНИКОВ

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF THE LAWS OF MANU AND HAMMURAPI AS
ANCIENT EASTERN LEGAL MONUMENTS

Токтакун кызы Гүлнура

Токтакун кызы Гүлнура

Toktakun kzy Gulnura

т.и.к., улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети
к.и.н., ст. преподаватель, Ошский государственный университет
Candidate of History, Senior Lecturer, Osh State University

gulnura-29@mail.ru

ORCID: 0000-0001-5773-2673

Жумабаева Айдана Исрабиловна

Жумабаева Айдана Исрабиловна

Jumabaeva Aidana Israbilovna

окутуучу, Ош мамлекеттик университети
преподаватель, Ошский государственный университет
Lecturer, Osh State University

БАЙЫРКЫ ЧЫГЫШТЫН УКУК ЭСТЕЛИКТЕРИ КАТАРЫ МАНУ ЖАНА ХАММУРАПИ МЫЙЗАМДАРЫНА САЛЫШТЫРМА МҮНӨЗДӨМӨ

Аннотация

Сунушталган макалада Байыркы Чыгыштын укук эстеликтери катары Хаммурапи жана Ману мыйзамдарына салыштырма мүнөздөмө берилип, алардын негизги өзгөчөлүктөрү, алардын азыркы укук системасындагы орду талданат. Илимий макала эң байыркы укук эстеликтери – Хаммурапи мыйзамдары менен Ману мыйзамдарынын өзгөчөлүктөрүнө укуктук мүнөздөмө берип, алардын тарыхый калыптануу этаптарын талдоону максат кылат. Байыркы укуктук актылар бири-бирине окшош мүнөздөлгөнү менен алардын өзүнө тиешелүү өзгөчөлүктөрү бар. Изилдөөнүн методологиялык негизин салыштырмалуулук, хронологиялык жана системалык методдор түзөт. Илимий изилдөөнүн жыйынтыгында автор төмөндөгүдөй тыянак чыгарат. Байыркы чыгыштын укук эстеликтери катары Ману жана Хаммурапи мыйзамдарына салыштырма мүнөздөмө берүүдө Хаммурапи мыйзамдарында диний ырым-жырымдардын жок экендиги көзгө урунат. Ошондой эле адамзат тарыхындагы алгачкы так мыйзамдык акт катары карасак болот. Ал эми Ману мыйзамдарында укуктун үстөмдүгү диний жана моралдык нормаларга тыгыз байланышып, көбүнчө дин менен укук аралашып кеткендигин байкоого болот.

Ачкыч сөздөр: Хаммурапи мыйзамы, Ману мыйзамы, Байыркы Чыгыш, байыркы укук, адат укугу, укуктун тарыхы, укуктук эстеликтер, коомдук статус

Сравнительная характеристика законов ману и хаммурапи как древневосточных правовых памятников

Comparative characteristics of the laws of man and hammurabi as ancient eastern legal monuments

Аннотация

В предлагаемой статье дается сравнительная характеристика законов Хаммурапи и Ману как памятников права Древнего Востока, анализируются их основные отличия и место в современной правовой системе. Целью научной статьи является придание правового характера древнейшим памятникам права - законам Хаммурапи и законам Ману, а также анализ этапов их исторического становления. Так как древние правовые акты схожи по своей сути, они имеют свои особенности. Методологическую основу исследования составляют сравнительный, хронологический и систематические методы. В результате научного исследования автор приходит к следующим выводам. При сравнении законов Ману и Хаммурапи как правовых памятников древнего Востока заметно отсутствие в законах Хаммурапи религиозных обрядов. Его также можно рассматривать как первый четкий правовой акт в истории человечества. С другой стороны, в законах Ману верховенство права тесно связано с религиозными и моральными нормами, и можно заметить, что религия и право часто смешиваются.

Abstract

The proposed article provides a comparative description of the laws of Hammurabi and Manu as legal monuments of the Ancient East, analyzes their main differences and place in the modern legal system. The purpose of the scientific article is to give a legal character to the most ancient legal monuments - the laws of Hammurabi and the laws of Manu, as well as to analyze the stages of their historical formation. Since ancient legal acts are similar in essence, they have their own characteristics. The methodological basis of the study is comparative, chronological and systematic methods. As a result of the scientific research, the author comes to the following conclusions. When comparing the laws of Manu and Hammurabi as legal monuments of the ancient East, the absence of religious rites in the laws of Hammurabi is noticeable. It can also be considered as the first clear legal act in the history of mankind. On the other hand, in the laws of Manu, the supremacy of law is closely related to religious and moral norms, and it can be noted that religion and law are often mixed.

Ключевые слова: закон Хаммурапи, закон Ману, Древний Восток, древнее право, обычное право, история права, правовые памятники, социальный статус

Keywords: Law of Hammurabi, Law of Manu, Ancient East, ancient law, customary law, history of law, legal monuments, social status

Киришүү

Байыркы Чыгыш тарыхый, укуктук, маданий жана цивилизациялык феномен болуп саналат. Бул жерде адамзаттын өнүгүү тарыхында биринчи жолу коомдук жана саясий институттар, мамлекет, укук жана дүйнөлүк диндер калыптанга. Укуктун алгачкы эстеликтери негизинен эң кеңири таралган каада-салттарды жана калыптанган соттук практиканы бириктирген [1]. Бул алардын толук эместигинен, бир катар институттар менен нормалардын өнүкпөгөндүгүнөн жана алардын казуисттик мүнөзүнөн келип чыккандыгын ачыктайт. Анткени укуктук норма абстракттуу түрдө эмес, конкреттүү иш түрүндө бекитилген. Байыркы Чыгыш укугунун жалпы белгилери Байыркы Чыгыш өлкөлөрүндө жамаат жана ири патриархалдык үй-бүлө сыяктуу коомдук формалардын узак убакыттан бери жашап келгендиги менен мүнөздөлөт. Байыркы Чыгыш укугунда үй-бүлө жана мурастык укуктун бардык нормаларында аялдар менен балдардын баш ийүүчү, деградияланган абалы, аялдар менен эркектердин мурастык укуктарынын теңсиздиги ж.б. сыяктуу бирдиктүү мүнөздөгү белгилерди байкоого болот [6]. Байыркы Чыгыш коомдорунда мамлекет менен катар укук да өнүгүп-өскөн. Ал бир катар жалпы белгилерге ээ:

- ал кулдардын деградияланган позициясында көрүнгөн социалдык теңсиздикти түздөн-түз бекемдеген;
- таптык теңсиздик болгон;
- дин жана адеп-ахлак бири-бири менен ажырагыс байланышта болгон.
- укук ченемдери Байыркы Чыгышта мурда калыптанган жана аларга багытталган жүрүм-турумдун калыптанган үлгүлөрүнө негизделген.

Байыркы коомдо мамлекет жок болгон учурда көпчүлүк үчүн негизинен сабаттуу калк арасында ар кандай укуктук билимдер пайда болгон. Аларда камтылган укуктук эрежелер менчик, үй-бүлөлүк, диний, таптык мамилелерди жөнгө салып, негизинен укуктук, диний жана этикалык нормалардын өзөгүн түзгөн. Алардын катарына байыркы чыгыштагы Хаммурапи жана Ману мыйзамдарын кошууга болот.

Хаммурапи кодекси байыркы укук жөнүндөгү эң маанилүү маалыматтардын бири болуп саналат. Анткени анда укуктун дээрлик бардык тармактары камтылган. Кодекс 282 пункттан турат. Хаммурапинин мыйзамы – байыркы Вавилон коомундагы көптөгөн укуктук маселелерди камтыган [2]. Хаммурапи падышанын мыйзамдары - байыркы Вавилондук укуктун маанилүү эстелиги болуп саналат. Хаммурапи падышанын мыйзамдары байыркы Вавилондун укук турмушунун негизин түзүп, бул мыйзамдар адат укугунун нормаларын, сот практикасын жана императордун указдарынын тикеден-тике жазмасы болуп саналат. Хаммурапинин мыйзамдары тарыхта биринчи укуктук документ, анда сословиелик - таптык бөлүнүштөр, жеке менчикке кол салгандын каардуу жазаланышы, кулдарга кол салуучулук ыраттуу чагылдырылган. Ошондой эле, кул кожоюнун менчиги катары саналып, аны уурдоо жана качкан кулду жашыруу өлүм менен жазаланган. Мыйзамдардын кириш сөзүндө падышаны «Кудайдан корккон даңктуу өз калкы үчүн, өлкөнүн биримдиги үчүн камкор падыша» катарында даңазаланат. Мыйзамдардын жоболору падышалык - храмдык мамилелерди, территориясында жасалган кылмыш үчүн общинанын коллективтүү жоопкерчилигин, уруу - тектик түзүлүштүн адаттарын укук жагынан бекемдеп жөнгө салган. Укуктун байыркы чыгыштык башка эстеликтериндей эле Хаммурапинин мыйзамдарында кылмыш-жаза укугунун нормалары процессуалдык нормалар менен алмашып, мүлктүк мамилелерди жөндөйт. Мыйзамдар дин, диний ырым-жырымдар менен тыгыз байланышта болгон. Кылмыштын эң оору диний ырым - жырымдарга мүнөздүү укук бузуулар,

жергиликтүү кудайларга ишенбегендик менен чын ыкластан эмес мамиле жасоо, антты бузуу кылмышы, жалган күнөө коюу, уурулук, тоноо, ата-энелерге жана улууларга урмат-сый кылбай мамиле жасоо, ойноштук кылуу ж.б. кылмыштар болгон. Күнөөдөн кылмыштан кутулуу үчүн жазалоонун өзгөчө ырым-жырымын гана кылбастан, сөзсүз түрдө чын дилден өкүнүү да чоң мааниге ээ болгон. Вавилондук сот адилеттигинде диний ант берүү чоң роль ойногон. Жалган күбө болуу, жалган жеринен айып коюу менен катар ант берүү кылмышына мыйзамдардын биринчи беренелери кокусунан арналган эмес. Себеби алар өзгөчө күнөлүү жана оор кылымыш катары эсептелген.

Хаммурапинин мыйзамдарына укук техникасынын эң эле жөнөкөйлүгү укук нормаларынын формалдуулугу, ырым-жырымдар менен, каймана маанидеги процедура (тартип) менен тыгыз байланыштуулука мүнөздүү болгон. Мисалы, жерди жана кулду бирөөгө берүүдө сөзсүз түрдө кат жүзүндө келишим түзүү жана күбөлөрдүн көзүнчө жүргүзүү талап кылынган. Хаммурапинин мыйзамдарында жалпы эле байыркы чыгыштык нормаларга мүнөздүү болгон бир катар нормалар да каралган. Мисалы, чарбалык иштерге мамлекеттин түздөн-түз кийлигишүүсү, врачтардын, курулушчулардын, корабль куруучулардын эмгек акыларынын өлчөмүн бекитүү, кол өнөрчүнү, малды жана кемени жалдаганда төлөнүүчү акынын өлчөмү, сүткорлордун проценттик акыларынын, эгинге коюлуучу баалардын денгээли жөнүндө нормалар ж.б. кездешет. Хаммурапинин мыйзамынын бир тобу атайын келишимдерге арналган. Барымтага жерди эле эмес, өз үй - бүлөөсүнүн мүчөлөрүн да берүүгө уруксат берилген. Керт башын, мүлкүн, жерин убактылуу пайдаланууга берүү келишимдери өтө эле оор мүнөздө болгон. Жерди ижарага алган адам түшүмдүн үчтөн эки белүгүн ижара акысына төлөбөстөн, жерди жакшыртылган түрүндө кайрып берүүгө милдеттүү болгон [3]. Жеке адамды жалдаганда врачтар менен айыл чарба кызматкерлеринин жана алар менен кулдардын ортосунда акы төлөөнүн чоң айрымалары болгон: айыл чарба кызматкерлерине врачтарга караганда эки эсе, кулдарга караганда беш эсе кымбат төлөшкөн. Жерди иштетүүчү жалданма жумушчунун шарттары да оор болгон. Айдоо жерлерде эгин өстүрбөгөн, дандын тукумун уурдаган, кожоюндун малын алсыраткан жалданма кызматчы дан эгин да төлөп, үстөк да тарткан, үстөктү төлөбөй коюу өлүм жазасына тартылган, анын эки бутун эки азоо байталдын куйругуна байлап өлтүрүшкөн. Тапшырма берүү жана сактоо келишимдери соода тармагында кат жүзүндө түзүлгөн, аны бузгандыгы үчүн эки тарап тең үстөк төлөм төлөө менен кутулушкан.

Никелешүү жана үй - бүлөөлүк мамилелерди жөнгө салуу патриархалдык мүнөздө болгон. Нике кыюунун алдында күйөө бала же анын атасы менен колуктунун атасы ортосунда белгилүү бир келишим түзүлгөн. Ошол эле учурда, күйөө кыздын үй-бүлөсүнө белгилүү бир суммадагы акча төлөп берген. Келишим белгилүү бир жоопкерчиликти - моралдык жана материалдык жоопкерчиликти жүктөгөн. Эгерде күйөө никеден баш тартса, анда ал берген акчанын да, нике белегин да кайтарып берүүнү талап кыла албайт. Эгер колукту же анын үй-бүлөсү баш тартса, анда алар эки эселенген сумманы кайтарып беришкен. Балдар адатта, атасы каза болгондон кийин жана үй-бүлөлүк мүлктү мураска алгандан кийин гана толук кандуу болушкан. Хаммурапинин мыйзамдары боюнча кээ бир балдарга тиешелүү укуктук эске алчу жагдайларды айта кетсек. Мисалы, атасы уулуна эки жолу оор күнөө жасаса аны мурастан ажыратканга укуктуу болгон. Ошондой эле, ата кулдун балдарын өзүнүн балдары катары тааный алганга да мүмкүнчүлүк берилген. Ал эми атасы каза болгондон кийин, алар мыйзамдуу балдары менен бирдей негизде мурастан өз үлүшүн алышкан. Бирок ал аларды атабаса да, ал өлгөндөн кийин дагы алар эркиндикке жана энелерине да ээ болушкан. Бул

учурда, алар мындан ары мурасты талап кылганга укуксуз болушкан. Жесир аял да Хаммурапи мыйзамы боюнча белгилүү бир мүлктүк укуктарга ээ болгон. Ал себин жана күйөөсү берген жесирдин үлүшүн алганга укуктуу болгон. Эгерде күйөөсү тирүү кезинде жесиринин үлүшүн калтырбаса, анда ал мурастан бир мураскордун үлүшүнө окшош үлүш алган.

Манунун мыйзамдары - байыркы индиялык укуктун эстелиги болуп саналат. Байыркы Индиянын социалдык - экономикалык жана мамлекеттик өзгөчөлүктөрүн чагылдырган укуктук эстелик катары таанымал. Алардын ичинде дхармашастраларга - диний жана укуктук тыюу салуу эрежелерине (дхармаларга) өзгөчө роль таандык. Дхарма - бул ар бир укук ишенимине татыктуу жарандын жүрүм-турумунун нормасы, анын жашоосун аныктаган милдеттүү эрежелердин жыйындысы. Бул норма бир эле учурда диний, моралдык жана укуктук мазмун менен жуурулушкан. Дхармашастралар коомдун социалдык - таптык карама - каршылыктарынан болгондугуна байланыштуу брахмандар тарабынан түзүлгөн. Алар адат укугунун нормаларына, калыптанган сот практикасына жана падышалык указдарга таянып, өздөрүнүн диний - этикалык, укуктук түшүнүктөрү менен түрдүү доорлордон жана көз-караштардан алынган материалдар менен толукташкан. Дхармашастралардын арасында Манунун мыйзамдарына өзгөчө орунду ээлейт. Өзүнүн таптык мазмуну боюнча Манунун мыйзамдары байыркы Индиялык коомдун эксплуататордук төбөлдөрүнүн - брахмандар менен кшатрийлердин эркин билдирип, кулчулуктун жана эмгекчилер массаларын эксплуатациялоонун башкы формаларын бекемдеген. Ману мыйзамдары бир гана укуктук эрежелердин жыйындысын эмес, ошондой эле адамдын күнүмдүк турмушунда жетекчилик кылууга тийиш болгон диний жана жарандык нормаларды билдирет. Мыйзам чыгаруучу бул кодекске адамдын жүрүм-турум эрежелерин, философтордун, теологдордун жана индиялык башкаруучулардын башкаруу, укук жана этика боюнча көз караштарын чагылдырган. Байыркы Индия мыйзамдарынын эң белгилүү укук эстелиги катары таанылып келет. Индиянын түшүнүгүндө бул жөн гана мыйзамдык кодекс эмес, адамды күнүмдүк жашоодо жетектеши керек болгон диний жана жарандык эрежелер. Мыйзамдар эстеп калууга ыңгайлуу болуш үчүн сап түрүндө жазылган. Жалпы 2685 макала дхарма (тагдыр) болгон.

Ману мыйзамдарында кылмыш жана жаза укугунун бар болуп, арбын колдонулушу болушу курч социалдык карама-каршылыктардын далили катары мүнөздөлөт. Адамдар тоноочулуктан, зордук-зомбулуктан, мыйзамсыздыктан, уурулуктан ж.б. көп жапа чегишкен. Мыйзамдар кылмыш-жаза жоруктары боюнча беренелер менен толтурулган [4]. Алсак, уурулук, мүлктү, малды уурдоо, каракчылык, адамдарды уурдоо, киши өлтүрүү, денеге оор залал келтирүү, жалаа жабуу, каралоо, ойноштук, сойкулук, аракеттик жана башкалар. Бул кылмыштардын «ассортименти» турмуш-тиричилик каражаттарынан ажыраган, четте калган калктын массасынын бар экендигин далилдейт. Ману мыйзамы боюнча кылмыштар төмөндөгүдөй түрлөргө бөлүнгөн :

1. адамга каршы;
2. менчикке каршы;
3. үй-бүлөгө жана адеп-ахлакка каршы;
4. мамлекетке каршы

Жаза кылмыштын оордугуна жана кылмышкердин социалдык абалына жараша болгон. Жогору даражадагы адамдар укук бузуулар үчүн азыраак жоопкерчилик тартышкан. Бул көбүнчө айып төлөө менен чектелген. Жазалардын түрлөрү.

1. ар кандай көрүнүштөгү өлүм жазасы - устунга кагуу, керебетке же отко күйгүзүү, сууга чөктүрүү ж.б.;

2. чачын кыруу (брахмандар үчүн чачын кыруу өлүм жазасына барабар болгон);
3. денесине зыян келтирүү (манжаларын, колдорун жана буттарын кесип алуу);
4. айып төлөө;
5. айдап жиберүү;
6. камоо.

Кылмыш-жаза жоопкерчилигинин оорчулугу шудралардын мойнуна түшкөн. Мисалы, брахман киши өлтүргөндүгү үчүн өкүнүшү керек болчу жана эң начар учурда чачын кыркып алган. Демек, төмөнкү варнадан келген ууру өлүм жазасына тартылган. Шудраны өлтүргөндүгү үчүн брахман баканын, карганын же иттин баасына барабар айып төлөгөн. Жазалоо системасы деталдуу түрдө иштелип чыккан. Дхарманы бузганы үчүн адам бул дүйнөдө жана башка дүйнөдө да жазаланат деген ишенимти карманышкан. Мисалы, күйөөсүнө кыянаттык кылган аял дүйнөдө жек көрүндү болуп, өлгөндөн кийин чөөнүн курсагына түшүп, коркунучтуу ооруларга кабылат деген ишеним болгон. Ал эми жазалар даражасына карай жеңил жана оор болуп бөлүнгөн. Жазалоо объектилери тил, көз, кулак, мурун, колдор жана буттар, тулку жана репродуктивдүү органдар (көбүнчө талион принцип боюнча) болгон.

Сот иштери боюнча айтсак, Байыркы Индиядагы сот падыша сарайынан жана брахман сарайынан турган. Королдук ордосунун курамы: падыша, 2 брахман (мыйзамдар боюнча адистер). Белгилей кетсек, соттук процесстер падышанын расмий жана милдеттүү күнүмдүк милдети болгон. Эгерде кандайдыр бир себептерден улам падыша сот адилеттигин жүргүзө албаса, анда 3 мүчөдөн турган брахмандардын соту иштеген: Ригведа (логика), Агор Веда (этимология) жана Самоведа (ритуалдык) дифференциация боюнча адистер. Брахмандар Ведадагы эң мыкты эксперттер болгон. Эгерде өкүм эксперттер тарабынан чыгарылган болсо, анда бул чечимди 1 миллиондон ашык адам колдоп чыкса дагы, мындан ары жокко чыгаруу мүмкүн эмес болгон. Соттук териштирүүлөр формалдуу эмес болгон, сурак соттук маселелерди чечүүнүн негизги ыкмасы болгон. Жарандык жана жазык сот өндүрүшүнүн ортосунда так айырма болгон эмес. Соттук иштер кызыкдар тараптар тарабынан козголгон. Тараптар талаш маселеде тиешелүү далилдерди көрсөтүү менен сотто өзүнүн чындыгын көрсөтүүгө аракет кылышкан. Башкача айтканда, далилдер сот процессинде чоң роль ойногон. Ману мыйзамы боюнча сот процесси негизинен жарыш мүнөзүндө болгон. Жабырлануучу же кредитор өзү күбөлөрү менен жоопкерди сотко алып келтиришкен. Күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүнө чоң маани берилген. Доого кызыктар болгон адамдар, бир туугандар, касташкандар, мурдакы жалган күбөлүгүнүн бети ачылгандар, ооруга чалдыккандар, оор күнөө кылгандар күбө катарында тартылууга укуксуз болушкан. Айрым бир өзгөчө убакта, башка күбөлөр жокто гана кулдар, карыялар, балдар күбө боло алышкан. Болгон окуяны өз көзү менен көргөндөрдүн көрсөтмөлөрү баалуу деп таанылган [5].

Манунун мыйзамдарында үй бүлөөдө аял өзгөчө орунду ээлеген. Нике курагы эркектер үчүн 20 жаштан кем эмес, кыздар үчүн 12 жаштан жогору болуш керек болгон. Кээ бир учурларда кыздарга 8 жаштан жогору уруксат берилген. Идеалдуу никеде кыздын жашы күйөө баланын жашынын үчтөн бирине туура келиши керек деген ишеним болгон. Кыз менен күйөөнү тандоо ата-эненин каалоосуна жараша болуп, жаштардын варна жана кастадагы орду сөзсүз эске алынган. Болочок жубайлардын пикири дайыма эле эске алынган эмес. Нике расмий үйлөнүү аземине чейин, болочок жубайлар ата-энелери менен жашап, көп учурда бири-бирин көрүшпөгөн. Үйлөнүү үлпөт тоюнан кийин жаңы үйлөнгөндөр күйөө баланын үйүнө барышып, атайын курмандык чалышкан. Кыз берүүдө сеп дагы чоң роль ойногон.

Келиндин атасы кызынын себи үчүн чоң чыгымга учурап, натыйжада кедей өмүр бою карыз болуп калган учурлар да кездешкен. Ману мыйзамы үй бүлөөлүк мамилелерде моногамияны тааныган. Нике бузулбас деп эсептелген. Аялга күйөөсүн жана балдарын калтырууга тыюу салынган. Аял күйөөсүнө баш ийип жашашы керек болгон. Байыркы Индиянын мыйзамдарында көбүнчө аялдын статусу, атүгүл үй-бүлөлүү да, күйөөсүнүн алдында гана милдеттери бар укуктардын толук эмес субъекти катары жазылган. Аялы – арызданбаган кызматчы катары каралган. Эгерде аялы бала төрөбөсө, күйөөсү биринчисинин макулдугун сурабай эле, экинчи аял алууга укуктуу болгон. Эреже боюнча өлгөн аялдын мүлкү күйөөсүнө өткөн. Мыйзам аялдын мүлкүн алты категорияга бөлгөн: кудалашууда, келишимде, үйлөнүү үлпөтүндө берилген, сүйүү белгиси катары берилген, ошондой эле эне менен атанын бир тууганынан алынган мүлк. Аял өзүнүн мүлкүнүн айрым түрлөрүн гана тескей алган. Ажырашкан аял адатта, мүлктүк укуктан ажыратылган. Аял кайра турмушка чыга алган эмес, бирок ал төмөнкү кастадагы эркек менен мамиле түзсө, аны катаал тагдыр күтүп турган. Манунун мыйзамдарына ылайык, аны иттерге жеш үчүн аянтка эл алдында ыргытышкан.

Илимий изилдөөнүн жыйынтыгында Байыркы Чыгыштын укук эстеликтери болгон Хаммурапи жана Манунун мыйзамдарында биз окшоштуктарды да, айырмачылыктарды да табабыз. Айырмачылыктар биринчи кезекте тексттин берилишине байланыштуу. Байыркы Чыгыш укугунда үй-бүлө жана мурастык укуктун бардык нормаларында аялдар менен балдардын баш ийүүчү, деградацияланган абалы, аялдар менен эркектердин мурастык укуктарынын теңсиздиги ж.б. сыяктуу бирдиктүү мүнөздөгү белгилерди байкоого болот. Байыркы Чыгыш коомдорунда мамлекет менен катар укук да өнүгүп-өскөн. Ал бир катар жалпы белгилерге ээ:

- ал кулдардын деградацияланган позициясында көрүнгөн социалдык теңсиздикти түздөн-түз бекемдеген;
- таптык теңсиздик болгон;
- дин жана адеп-ахлак бири-бири менен ажырагыс байланышта болгон.
- укук ченемдери Байыркы Чыгышта мурда калыптанган жана аларга багытталган жүрүм-турумдун калыптанган үлгүлөрүнө негизделген.

Салыштырмалуу Ману мыйзамдары Хаммурапи мыйзамдарынын кодексине караганда так түзүлүшкө ээ. Хаммурапинин мыйзамдары Чыгыштын көпчүлүк башка байыркы эстеликтеринен айырмаланып, Хаммурапи кодекси жеке укуктук нормалар үчүн ыйык диний мотивациянын дээрлик жоктугу менен мүнөздөлөт. Бул анын адамзат тарыхындагы биринчи таза мыйзамдык акт экендигинен кабар берет. Ману мыйзамдарында материалды берүүнүн белгилүү бир логикасын байкоого болот. Ману мыйзамдарында укуктун үстөмдүгү диний жана моралдык нормаларга тыгыз байланышып, көбүнчө дин менен укук аралашып кеткендигин байкоого болот.

Колдонулган адабияттар

1. Тайгараев Р.А. НАСЛЕДСТВЕННОЕ ПРАВО В ДРЕВНЕМ РИМЕ. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2018. №. 12. С. 65-66
2. Интернет ресурс: <https://studfile.net/preview>
3. Керимбаев М.К. Чет өлкөлөрдүн мамлекети менен укугунун тарыхы. Бишкек 2006. 39-5.

4. Тайгараев Р.А. ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДРЕВНЕГО РИМСКОГО ГОСУДАРСТВА. Известия ВУЗов Кыргызстана. 2018. №. 12. С. 34-36
5. Иловайский Д. И. Разыскания о начале Руси. Вместо введения в русскую историю. Москва 2015. 51 с.
6. Шнейдер, В. М. Преодоление европоцентризма в изучении истории стран Востока / В. М. Шнейдер // Вестник Ошского государственного университета. История. – 2023. – № 2(3). – С. 109-116. – DOI 10.52754/1694867X_2023_2(3)_15. – EDN PZIBNX.